

**“ŞAHNÂME-İ DİVANE ANDALİB” İSİMLİ ESERİN HOKAND
HANLIĞI TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ**

Dr. Hüseyin ŞEN

sen.husevin.1990@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2794-299X>

ÖZ

Hokand Hanlığının Şirali Han (1842-1845) dönemi için önemli tarihi kaynaklarından biri olan “Şahnâme-i Divane Andalib” şair Andalib tarafından Çağatay Türkçesinde destan şeklinde kaleme alınmıştır. Eserde 1842-1843 yıllarında Hokand Hanlığında meydana gelen olaylar dile getirilmiştir. Eserin konusu Hokand'daki kısa süreli Buhara hâkimiyeti ve Hanlığın Şirali Han tarafından bağımsızlığa kavuşturulması, bu durum üzerine Emir Nasrullah'ın Hokand Seferi ve seferde yaşananlar anlatılmıştır. Eserin iki ana karakteri bulunmaktadır. Bunlar Şirali Han ve Emir Nasrullah'tır. Eserde Şirali Han mirasçısı olduğu devletin hükümdarı olmuş bir padişah, mutmain bir Müslüman olarak anlatılırken Emir Nasrullah ise zalim, gaddar ve cahil bir hükümdar olarak tasvir edilir. Müellif olayların tanığı olduğu için Hokand ahalisinin yaşanan olaylara bakış açısını, hükümdar ailesinin katledilmesinden dolayı duydukları üzüntüyü, Hokand'da Buhara askerlerince yapılan talanı ve Hokand'daki adaletsiz yönetim yüzünden Buhara Emirliğine karşı oluşan nefreti çok güzel bir biçimde eserinde işlemiştir. Özellikle 1842-1843 yılları esnasında halkın ruh halini yansıtmaya ve olayları onların gözünden aktarmaya çalışması Şahnâme-i Divane Andalib'e Hokand tarihi kaynakları arasında ayrı bir değer katmaktadır. Ayrıca Türkistan coğrafyasında dönüm noktalarından birisi olan Büyük Oyun'un başlangıcında bölgenin durumunu ve devletlerarası çatışmaları taraflı olarak da olsa yansıtmaya açısından büyük önem arz etmektedir. Şahnâme-i Divane Andalib'in Özbekistan Ebu Reyhan Birüni Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunan 696 numara da bulunan el yazmayı kullanarak hazırladığımız bu çalışmada eserde verilen bilgileri diğer Hokand kaynaklarıyla mukayese etmeye gayret ettik. Eserin çevirisini verirken çok fazla yer kaplamaması için mısraları yan yana koyduk ve mısraları ayırmak için tire (-) işareti kullandık. Ayrıca her sayfanın sonunda sayfa numaralarını verdik.

Anahtar Kelimeler: Buhara Emirliği, Hokand Hanlığı, Şahnâme-i Divane Andalib, Emir Nasrullah, Şirali Han

**THE IMPORTANCE OF THE “ŞAHNÂME-İ DİVANE ANDALİB” BY THE
POET ANDALİB IN TERMS OF THE KOKAND KHANATE**

ABSTRACT

"Şahnâme-i Divane Andalib", is one of the important historical sources of the Kokand Khanate for the period of Şirali Kahan (1842-1845) which was written by the poet Andalib in the form of an epic in Chagatay Turkish. Events that occurred in the years 1842-1843 Kokand Khanate was expressed in historical source. In this context, the capture and pillage of the Kokand Khanate by the Emir of Bukhara, Nasrullah (1826-1860), the short-term domination of Bukhara in Kokand and the independence of the khanate by Shirali Khan, and upon this situation, Emir Nasrullah's campaign to Kokand and what happened in the campaign were described. In historical source has two main characters. These are Shirali Khan and Emir Nasrullah. In the work, while Shirali Khan who became the ruler of the state, is described as a fabulous Muslim, Emir Nasrullah is depicted as a cruel, and ignorant ruler. Since the author was a witness to the events, the Hokand people's point of view of the events, the sorrow they felt because of the killing of their rulers family, the pillage made by the Bukhara soldiers in Kokand and the hatred against the Emirate of Bukhara due to this pillage, has been very well reflected in his work. Particularly, the reverberation of the people's humor during the events that took place in 1842-1843 and their efforts to convey the events through their eyes adds a different value to Şahnâme-i Divane Andalib among the limited Hokand historical resources. In addition, it is of great importance in terms of reflecting the situation of Turkistan before the Great Game and reflecting the conflicts between states, albeit biased. We tried to compare the information given in the work with the other Hokand sources in this study, which we prepared using the handwriting number 696 found in the Uzbekista Ebu Reyhan Birüni Institute of Oriental Studies of Şahnâme-i Divane Andalib. While we were giving the translation of the work, we put the lines side by side so that not take up too much space, and we used hyphens (-) to separate the lines. We also provided the page numbers at the end of each page.

Keywords: Bukhara Emirates, Kokand Khanate, Şahnâme-i Divane Andalib, Emir Nasrullah, Şirali Khan,

GİRİŞ

1709 yılında Buhara Hanlığından ayrılarak Özbeklerin Ming boyu önderliğinde Fergana Vadisi merkezli müstakil hareket etmeye başlayan ve 1876 yılında Rus işgali ile tarih sahnesinden çekilen Hokand Hanlığı 163 yılı aşkın bir süre zarfında Türkistan'da siyasi, ekonomik ve kültürel olaylarda önemli roller oynamıştır. Hokand Hanlığının tarihinin aydınlatılmasında yerli kaynaklar büyük önem arz etmektedir. Hokand Hanlığında tarih yazım geleneği XIX. asrın ilk yarısında şekillenmeye başlamıştır. Hokand Hanlığı gerek hükümdarların özel istekleriyle yazılan gerekse müelliflerin kendi gayretleriyle kaleme aldığı tarihi eserler açısından büyük bir zenginliğe sahiptir. Söz konusu kaynaklardan Alim Han (1799-1809) devrinde kaleme alınan *Emirnâme*¹ Hokand tarih yazıcılığı geleneğinde ilk eser sayılabilir (Kamalova,2020, s. 16). Alim Han'a darbe yaparak tahta geçen Ömer Han (1809-1822)'ın özel teşebbüsleriyle oluşturulan edebî ortamda edebiyat eserlerinin yanı sıra tarihî eserler de kaleme alınmıştır. Edebiyata şehzadeligi döneminde merak salan ve tutku derecesinde şiire bağlı olan Ömer Han kendi iktidarı döneminde başkent Hokand'ı bir edebiyat ve kültür merkezi haline getirmiştir (Tagaev, 2017, s. 238-239). Çeşitli ülkelerden yetmişten fazla şairi etrafında toplamayı başaran² ve *Mecmuai Şâirân*³ isimli tezkireyi kaleme alıran Ömer Han, kendi devrini anlatan *Ömernâme*⁴ ve *Şahnâme-i Nüsret Pâyâm*⁵ isimli tarih kitapları yazdırtmıştır (Şen,202(a),s.127). Edebiyatı ve tarihi meşruyetlerini tasdiklemek için kullanan Ömer Han kendi şecerelerini Babür üzerinden Cengiz Han'a bağladıkları Altın Beşik Efsanesini⁶ Hokand kaynaklarına işletmiştir ve bu gelenek daha sonraki hükümdarlarca devam ettirilmiştir (Erkinov,2013, p.5-7; Erkinov, 2009, p. 1-14). Çalışmamızda konu edindiğimiz Andalib isimli şairin kaleme aldığı *Şahnâme-i Divane Andalib* yukarıda bahsettiğimiz eserlerden farklı bir özelliğe sahiptir. Araştırmacılar tarafından *Şahnâme-i Divane Mutrib*⁷ ile beraber *Şahnâme-i Divane Andalib*, Hokand tarih yazım geleneğinde yeni bir destan türü olarak değerlendirilmektedir ve Altın Beşik Efsanesi eserlerde dile getirilmemiştir.

ESERİN FİZİKİ DURUMU, NÜSHALARI, MÜELLİFİ VE YAZILIŞ AMACI

Hokand Hanlığında Şirali Han (1842-1845) devri için önemli ana kaynaklardan biri olan *Şahnâme-i Divane Andalib*, şair Andalib tarafından Çağatay Türkçesinde nastalîk yazı tipiyle kaleme alınmıştır. Eser 21 babdan müteşekkil olup her bir bab ikiye bölünerek kullanılmıştır. Eser destan şeklinde yazılsa da bazı bölümleri nesir biçimindedir. Destan şeklinde olan bablarda iki satır halinde 15 mısralık şiirler verilmiştir. Hokand kağıdına siyah ve kırmızı renklerde yazılmış ve kapağı deriyle kaplanmış. Eserde 3 damga mevcuttur. Bu damgaların ikisinde Amalî Töre Hoca sahaf 1256(1841-1842) yazmaktadır (Vahiov, 2010, s. 157). Eserin 18. babının a sayfasında yazı şekli değişmektedir. *Şahnâme-i Divane Andalib*'in günümüze iki nüshası ulaşmıştır. Bu nüshalar Özbekistan Ebu Reyhan Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü (696,596/II)'nde saklanmaktadır (Kayumov, 1961, s.322; Vahidov, 2010, s. 157). Eser hakkında A. Kayumov⁸ ve Ş. Vahidov⁹ tanıtım yazıları hazırlamıştır.

Eserin müellifinin hayatı hakkında bilgi bulunamamaktadır. *Şahnâme-i Divane Andalib* haricinde Özbekistan Ebu Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü kataloğunda bulunan Yusuf Züleyha isimli eserin de

¹ Emirnâme hakkında bilgi için bkz. Vahidov, 2010, s.139-140.

² Tarih-i Hamse'de Buhara, Harzem, Hitay, Hindistan, gibi memleketlerden şairlerin Hokand'a geldiği belirtilir (Kurbanali Hacı Halidoğlu, 1910, s. 14).

³ Mecmu-i Şâirân isimli eseri Ömer Han, 1821'de Fazlî Namangâni'ye yazdırtmıştır. Eserde altmış üç şairin şiirleri toplanmıştır. (Kayumov, 1961, s.8; Tekin, 2011, s.1847).

⁴ Ömernâme isimli eser hakkında bkz. Vahidov, 2010, s. 140-147.

⁵ Şahnâme-i Nüsret Pâyâm isimli eser için bkz. Kamalova, 2020, s. 16; Ş. Vahidov, 2010, s. 147-150.

⁶ Altın Beşik Efsanesi Hokand hanedan ailesinin Babür'ün neslinden geldiğini anlatan bir hikayedir. Altın Beşik için bkz. Bulduk, 2006, s. 14-16; Erkinov, 2013, p. 3-5.

⁷ Şahnâme-i Divane Mutrib ile ilgili geniş bilgi için bkz. Şen, 2021(b), s. 342-358.

⁸ Kayumov, 1961, s. 323-329.

⁹ Vahidov, 2010, s. 157.

yazarının ismi Andalib’dir lakin müellifin Şahnâme’yi yazan Andalib olup olmadığı kesin değildir (Kayumov,1961, s. 323). Eser 1842 yılında Hokand Hanlığının Buhara esaretine düşmesi, Şirali Han’ın tahta çıkışı, Buhara işgaline son verışı ve bu uğurda gerçekleşen savaşları anlatmak için kaleme alınmıştır.

ESERİN İÇERİĞİ

Şahnâme-i Divane Andalib’in iki ana karakteri mevcuttur. Bunlar Şirali Han ve Emir Nasrullah’tır. Andalib, Şirali Han’ı samimi bir Müslüman ve aslanları dize getiren bir savaşçı, yüce gönüllü bir hükümdar olarak tasvir ederken Nasrullah’ı kötü huylu, zafer sarhoşu, zalim bir padişah olarak nitelmiştir ve yaptıklarının bidat olduğu vurgulanmıştır. Eserin girişinde Allah’a hamt, Peygamber Efendimize salavat, Dört Halife’ye övgü, Ehlibeyt’e dua gibi klasik tarih yazıcılığında sıklıklar görülen klişeler bulunmamaktadır. Eserin giriş kısmında Emir Nasrullah’ın Hokand’ı ele geçişi, Muhammed Ali Han (1822-1842) ve ailesini katletmesi, Nasrullah’ın şehre hâkim olup İbrahim Mangıt’ı bırakarak Buhara’ya dönmesi özetlenmiştir. Andalib, olayları özetlerken Hokand şehrini Medine’ye halkını da Sâhabe’ye benzetmiştir. Ayrıca Allah’ın kendilerinden rahmetini esirgediğini belirten Andalib, Buhara Emiri Nasrullah’ın seferi ve yağması hakkında bilgiler vermiştir. Andalib’in beyanatında Emir Nasrullah o kadar zalim o kadar şefkatsizdir ki, Hokand halkının canını çok fazla yakmıştır. Müellif, Nasrullah’ın Hokand halkın kanını su gibi akıtıldığının altını çizmiştir. Nasrullah zalimlikte sınır tanımamış, müminlerin vatanını yağmalamış ve yaptığı bu zulmün kokusu bütün cihanı sarmıştır. Buhara askerlerinin yaptığı talan ve yağma ise eserde çok çarpıcı işlenmiştir. Buhara askerleri kızılbaş¹⁰ olarak belirtilmiş ve onların mescitleri, mihrapları ve minareleri yıktıkları, sarayı, medreseleri yıktıkları, kitapları, Kur’anları aldıkları ileri sürülmüş ve yağmadan dolayı dinsizlikle suçlanmışlardır.¹¹ Yağmanın sadece Hokandla sınırlı kalmayıp Mergilan’ın da talan edildiğini kaydeden müellif, “Muhammed Ali Gazimiz” olarak bahsettiği Muhammed Ali Han ile “Garip Sultan” olarak isimlendirdiği Sultan Mahmud’un katledildiğini kaydetmiştir (Andalib,1842, s. 2^b-3^a). Ayrıca müellif özellikle Muhammed Ali Han’ın oğlunun öldürülmesi üzerinde durmuştur. Mazlum Muhammed Ali Han’ın kemale ermemiş oğlu olan Muhammed Emin cellatlara kendisini bırakması için çok yalvarmıştır. Hokand’ı yağmalayıp, yöneticilerini katlettikten sonra Emir Nasrullah Buhara’ya dönmüştür. Emir Nasrullah Buhara’ya dönse de Hokand halkının ıstırabı bitmemiştir. Bu ıstıraplı zamanlarda halk göz yaşı dökmüş ve “kâfir” olarak gördüğü Buhara’nın hâkimiyetinden kurtulabilmek için dua etmiştir. Allah dualarını kabul etmiş ve Şirali Han’ı onlara kurtarıcı olarak göndermiştir. Şirali Han yaşananları öğrendikten sonra dayanamamış ve Hokand’a hücum etmeye karar vermiştir.

Andalib, Şirali Han’ın seçeresi hakkında da bilgi vermiştir. Şir Ali Han, Emir Şahruh’un soyundan Hacı Han’ın oğludur. Ağzından şükür eksik olmayan, aslan gibi kalpleri zapt eden bir kişidir. Şirali Han, Buhara Emiri’nin yaptığı zalimliği işitmiş ve dayanamayarak Hokand halkının acılarına son

¹⁰ Buhara askerlerinin kızılbaş olarak tasvir edilmesinin sebebi Emir Nasrullah’ın kurduğu serbaz birliklerinden dolayıdır. Emir Nasrullah iktidarı döneminde merkezileşmeyi sağlayabilmek adına İranlı Naib Abdussamed önderliğinde piyade birlikleri ve bu birlikleri destekleyecek topçu birlikleri kurmuştur. Bu birliklerin askerlerini de ağırlıklı olarak Rus ve İranlı kölelerden oluşturmuştur (Ükten, 2018, s.94-95). Dönemin ana kaynaklarından Müntahabü’t-Tevarih’te serbazlar kızılbaş İranlılar olarak kaydedilmekte ve onların gaddarlıklarından bahsedilmektedir (Hakimhan Töre, 2010, s. 166).

¹¹ Hokand tarihi kaynaklarında Buhara askerlerinin yaptığı talan Andalib’e benzer şekilde anlatılmaktadır. Bu husus şair Mutrib Buhara askerlerinin yaptığı talanı çarpıcı olarak işlenmiştir. Buhara askerleri Hokand’da ne saray ne de medrese bırakmış, hepsini harap etmiştir. Atları camiye bağlamışlardır. Bu talanı yapanlar namussuzlukla suçlanmıştır (Mutrib, 1843, s. 10^b; Şen, 2021b, s. 350). Müntahabü’t-Tevarih’te bu talan daha detaylı anlatılmaktadır. Eserde Buhara serbaz kuvvetleri kızılbaş olarak kaydedilmekte ve onların Hokand sarayı Orda’ya girdiklerinde yecüc mecüc gibi etrafa dağılarak yağma yaptıkları hatta haremın has odasına girdikleri belirtilmektedir. Serbazlar dışındaki askerler de hazineye yönelerek Hokand Hanlığının hazinesini tamamen talan etmişlerdir. Müntahabü’t-Tevarih’in insan görüntüslü hayvanlar olarak tanımladığı Buhara askerleri, Hokand kadınlarına saldırmış, kadınların üzerindeki kıyafetleri dahi yağmalamışlardır. Muhammed Ali Han’ın annesi Mahlar Ayim ve haremdeki kadınları aşağılar biçimde tutuklayıp başı açık, ayağı yalın bir şekilde sokakta gezdirerek bir evde hapsedmişlerdir. Sarayda bulunan her şeyi yağmalayan Buhara ordusu halkı da o kadar perişan bir hale soktu ki halk bir eliyle ön mahrem yerini diğer eliyle de arka mahrem yerini kapatarak kaçışmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Buhara ordusu şehir ahalisinin kadınlarına tecavüz etmiştir (Hakimhan Töre,2010, s. 176-177). Buhara askerleri sadece Hokand sarayını değil medreseleri ve camileri de yağmalamış, medreselerde kitap, camilerde halı ve keçe bırakmamıştır (Niyoz Muhammed Hokandî, 2014, s. 144).

vermek ve taht varisi olduğu devleti tekrar bağımsızlığına kavuşturmak için harekete geçmiştir.¹² Hokand'a gelince şehrin kapısına mızrağını asmıştır. Bu durumu gören Mangıtlar tilki gibi kaçmışlardır. Buhara Emiri Nasrullah'ın şehre hâkim olarak atadığı İbrahim de yanında dört yüz askeriyle şehri terk etmiştir.¹³ Mangıtların şehri terk etmesiyle Şirali Han Hokand'a girmiştir.¹⁴ Andalib'in soysuz olarak nitelendirdiği Mangıtların kaçıyla şehre giren ve Allah'ın emriyle, evliyaların ve aşık erenlerin yol gösterdiği Muhammed Şirali Han tahta çıkmış, adalet mülkünü süslemiştir. Mangıtların kaçı ve Şirali Han'ın tahta oturmasıyla Hokand ahalisinin çektiği çileler bitmiş ve şehirde gam yerini bayrama bırakmıştır.¹⁵ Şirali Han Hokand'da tahta geçtikten sonra ilk icraat olarak şehre sur yaptırmıştır. Bu durum eserde şu şekilde beyan edilmiştir.

“Şimdi bir çeşit hikâye söyleyeyim-Deniz damlası kadar ayrılıktan bahsedeyim-Bu dünya çarkı gamumuzdur- Bizlere cefayı başlattı-Felek sitem okunu bize doğru attı- Üzerimize döktü varını yoğunu-Yaktı ayrılık ateşinde canımı -Yine yaktı kemiklerimin iliğini-Hak bize inayet etmişti-Lütf ile keramet etmişti-Şefkat ile o Hüda-i Ekber-Bize vermişti iki gevher- Gevher dediğin nedir o Allah'ın nuru- Ezelin nurları tecelli edip-Fergana onun seçtiği yer olmuş-O iki şefaate örneği-Devlet saadetinin sırrıdır-İki sır sevgilinin saçıdır güzel koku dağıtır-Bizlere Sübhan göndermişti- Mülkümüz şehir (Medine) olmuştur-Sanki Medine sakinleri yaşıyor-Can-ı gönülden Allah'a şükür ederdik-Gözümüzün karası gibi tutardık-Her an yüz defa ışıldardı- Etrafında her kes dolanırdı-Bizden günah gitti-Dini kalabalık olan ümmet eyle” (Andalib,1842, s.2^a).

“Musa hazreti peygamber piri-Bizden kesinlikle vaz geçtiler-Bu mülkümüzden gitmeğe karar verdiler-O iki gevher bu ilkimizdin-Ümmetlerinin dilini tasalayıp- Bizleri visaline imkânsız eyleyip- Ayrılık ateşinde kebab eyledi- Yandırarak toprak ve kül eyledi-Onun hasretinden yandım kül oldum- Aniden yetiştii tuzu tadı-Bir çeşit halk bu yaşımıza-Müşküller geldi bu başımıza-Bizim yoktuk bu olaydan haberimiz yok- Leşker toplayıp aniden yetiştii- O kadar zalimdir o kadar şefkatsiz-Zülüm işi ondan eksilmez- O kavmin başı yavuz Emir- Hokand yurdunu viran etti-Bu halkın canını yaktı-Hatta yaktığı ateş gökyüzüne kadar ulaştı- O bahadır padişahı katletti¹⁶- Bidat yaparak adaleti terk etti-Kan su gibi akardı- Mümin vatanını da yurdunda yağmaladı-Feleğe ulaştı yaptığı iş-Dünyaya dağıldı bu zulüm kokusu-Mescit, mihrap ve minber de- Virana olup yıkıldı, yerle bir oldu” (Andalib,1842,s.2^b).

“Hem medrese hem saray halkı- İlim meskenleri talan edildi-Kitap, Kur'an kalmadı-O dinsiz hepsini aldı-İlim meskenini de harap etti-Mescidi yıkarak toz toprak etti-Cahil olduğu belli oldu- Zalim imiş ol kötü bahadır-Kurnaz ve korkak- Korkakmış ama

¹² Diğer Hokand kaynaklarına göre Şirali Han Hokand Hanlığı sınırlarında meskün boylar tarafından tahta çıkmak için ikna edilmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre İbrahim Mangıt'ın yönetiminden memnun olmayan boylar özellikle de Kırgız ve Kıpçaklar Talas'a giderek Şirali Han'ı Hokand'a getirmişlerdir. Mirza Alim Müşrif Hanlıkta yaşayan bütün zümreleri yani Kırgız, Kıpçak, Tacik, Karakalpak, Afganların istişare ederek Şirali Han üzerinde uzlaştıklarını ve onu Tura Kurgan'a getirerek han ilan ettiklerini belirtir (Mirzo Olim Müşrif, 1995, s. 22). Ancüm et-Tevarih'te ise bu boyların önderleri hakkında bilgiler verilir. Eserde belirtildiğine göre Ming boyundan İriskulu Bek, Kırgızlardan Yusuf Bek Saru, Kıpçaklardan, Muhammed Nazar Bek ibn Göroğlu Bek, Mallahal Bek, Utambay Bek Talas'a giderek Şirali'yi ikna etmiştir (Hüdayarhanzade, 2011, s.181-182). Ayrıca aynı eserde Şirali Han'ın Hokand tahtı için Alim Han döneminde de gündeme geldiği lakin halk tarafından tanınmadığı için vazgeçildiği belirtilir (Hüdayarhanzade, 2011, s. 113). Avaz Muhammed Attar Hukandî'de Şirali Han'ın Kırgız ve Kıpçakların desteğiyle tahta çıkartıldığını belirtmiştir (Avaz Muhammed Attar Hukandî, 2012, s.13-14).

¹³ Mirza Alim Müşrif'in belirttiğine göre Tura Kurgan'da Han ilan edilen Şirali, toplanan orduda gerekli taksimatları yaptıktan sonra Hokand'a yönelmiş ve şehre saldırmışlardır. İbrahim Hayal, Şirali Han ile başa çıkamayacağını anlayarak Kalmuk kapısından Kamışlık mevkiine oradan da Buhara'ya kaçmıştır (Mirzo Olim Müşrif, 1995, s.22). Sefernâme-i Buhara'da bahsedildiğine göre Hokand'ın ahalisi Nasrullah'ın 1842 yılında yaptığı talandan dolayı İbrahim Pervaneci'ye itaat etmediği ve şehrin Buhara'ya 20 günlük mesafede olmasından dolayı saldırı esnasında destek alamadığından şehri terk ettiği belirtilir (Koç ve Eren, 2018, s. 171).

¹⁴ Avaz Muhammed Attar'ın belirttiğine göre Şirali Han komutasındaki Hokand ordusu şehre geldiğinde Mangıtlar şehirde savaş pozisyonu almış durumdaydı. Hokand bahadurlarını avlanmaya çıkmış erkek aslanlara benzeten Attar Hokand hücumuna Mangıtların dayanmadığını ve İbrahim Pervaneci'nin üç bin askeriyle şehirden kaçarak Hocend tarafına gitmiştir. Şehre giren Şirali Han kumandasındaki askerler ise Orda'da saklanan Mervli iki üç bine yakın kiralık askerle çarpıştı ve onları bertaraf edilerek büyük çoğunluğu esir alındı (Muhammed Attar Hukandî, 2012, s.18). Mirza Alim Müşrif'in belirttiğine göre Şirali Han şehri ele geçirdikten sonra Hokand şehrinin önde gelenleri onu tekrar beyaz keçeğe oturtularak tahta çıkartmışlardır. Han olan Şirali, hükümdarlık gereği toy tertip etmiş devlet grevli ve halka ihanda bulunmuştur (Mirzo Olim Müşrif, 1995, s.23; Avaz Muhammed Attar Hukandî, 2012, s. 14).

¹⁵ Mirza Alim Müşrif'in belirttiğine göre halk Buhara zulmünden kurtuluşunu büyük bir coşkuyla kutlamıştır. Kutlama esnasında Baltacan Hafız Nemanganî, Kör Yusuf Nemanganî müzik aletleriyle sabaha kadar eğlence tertip etmişlerdir (Mirzo Olim Müşrif, 1995, s. 23).

¹⁶ Bahadır padişah olarak belirtilen Muhammed Ali Han(1822-1842)'dir.

serdar- Tüm dertlerdin geçti bu gam-Bu ateşle tüm dünya yandı-Hokand ve Margilân¹⁷ elini-Hasret ateşi yaktı- Bize ikisinden birini bile kaldırmadı-O zalim adam, kötü ahlak-Eziyetle o iki gevheri aldılar-Hanımızı şehid etti-Muhammet Ali Han gazimizi¹⁸- Garip Sultan ismi Mahmud¹⁹-Oğlu ise şahların en mutlusunu-Şefkat etmedi boyuna postuna-Garip gençlik haline-Cellat onun ay yüzünü kara toprağa döktü- Halkına hançer sürdü-Başını kesti o yaman zalim” (Andalib,1842, s. 3^a).

“Muhammed Emin Han²⁰ mazlumdu- Çocuğu Aziz Han merhum-O genceciğe kastettiler-Çok küçüktü daha kemale ermemişti-Her tarafa baka baka kalırdı- Hem sel gibi göz yaşını akıttırdı-Yalnızlıkta ah çekerdi-Cellat girdi birden yanına-Ağlayarak dedi ben bir garibanım- Hem de dostlarımdan ayrı düşmüşüm-Celladın yüzüne bakarak- Çok yalvararak göz yaşın akıttı-Hem bütün akrabalarım öldüler-Benim canımdan yakınımından kimse kalmadı- Şefkatle bak bu gözümdeki yaşına-Yalnızlıkta kalan başıma- O soyu bozuk zalim Emir-Kan içen, zalim Emir, Hafızasın topladı cahil- Kan içen o katil Emir-Kendi mülkümde kendim oldum köle- Gittiği için problem çözüldü bir gün-O gün azmetti-Yurt edindiği için çok sevinerek-Kendini bilmeden giderdi- Mutlu olup derisine sığmadan giderdi- En son Buhara’ya yettiğinde- Birkaç gün zaman geçti arada-Çok insan çaresiz kaldı” (Andalib,1842, s.3^b).

“Yasa boğulan aşırı kederli-Haset bıçağıyla ciğeri kan-Bu kederle herkes şaşkındı-Hiç kimse bunun dermanını bilemez- Hâkim oldu O kızılbaş-Hokand eli de dökerlerdi göz yaş-Bunun dini ne olduğunu bilmedik biz-Mümin olduğunu da bilemedik-Herkes ağlayarak Allaha yalvardı-Şefkat et garibanlara ilahi-Bizden bu belayı uzak et-Zulmiyle herkes oldu perişan-Halk çok şaşkındı-Hiçbir dil bilmez- Mazlum elin duası-O gün Allah’ın huzurunda kabul buldu- Ama Şerali Han insanları kalbini zapt eden padişahı. Zalim padişahın Hokand’ı alıp hanlarının başını kesip, evleri talan ettiğini duyar duymaz hücum edip vilayetini Manğit elinden aldığı böyledir: Keyfimi hoş etti o temenna- Gülzar...- Ağzından şükür akıyordu- Gönül sesinden bir çeşit hikâye- Bostan yine söz aldı-Yine mey kadehe bağlandı” (Andalib,1842, s.4^a).

“Günlerin birinde bu haber-Bizlere yetişti sözleri aniden-Bir yiğit oğlan yürüyüş başlamış-Fergana’ya doğru yola çıktı-Vatan edinme niyetinde imiş ol yiğit-Kendisi yiğitmiş gönül içre tekmiş Emir Şahrüh’un²¹ evladı-Ayin Şah-ı Hacı Han²²- Bu sözü tüm halk işitti-Bu haber aleme dağıldı-Aslan gibi, kalpleri zapt eden o yiğit bir tanedir- O zamanının yiğidi ve endamı güzeldir-Birden işitti o güçlü yiğit-Bek ve hanların tamamı işitti- Gözüne sürdü eteğini- Ferište gibi kolunu yüzüne sürdü-O şah vilayetine yetişti-Kapısına mızrağını taktı-Kapıcı işitip bu sözü-Haberci dilinden öğrenip sırrı-Manğit eli her tarafa koştu-Şaşkınlık ve hayranlıkta yürüyordu-Ne yapacağız şimdi derdi- Nereye gideceğiz derdi-Bir çare bulamadan-Derdine de bir derman bulamadan-Sonunda çıkıp yola atlandı-Saldırarak savaş yolunu tuttu” (Andalib,1842, s. 4^b).

¹⁷ Sırderya Nehri’nin güneyindeki küçük ırmaklardan Mergilân Sayı’nın kıyısında muhtemelen XI. Yüzyılın sonlarında kurulmuş bir şehirdir. X. yüzyılda Fergana Havzası’nın önemli şehirlerinden birisi olan Mergilân ilk Samani sikkelerinin basıldığı yerdir (Taşağıl, 2004, s. 181).

¹⁸ Muhammed Ali Han (1822-1842) 1826 yılında düzenlediği I. Kaşgar Seferi ile gazi unvanını almıştır (Bulduk, 2006, s. 62).

¹⁹ Eserde garip Sultan Mahmud olarak belirtilen kişi Ömer Han’ın en küçük oğlu Sultan Mahmud’dur. Ömer Han’ın Mahlar Ayım’dan doğan Muhammed Ali ve Sultan Mahmud ile başka bir eşinden dünyaya gelen Abdullah isminde üç oğlu vardı (Omonov, 2016, s. 14). Muhammed Ali babası ölünce hükümdar oldu ve devleti 1822-1842 yılları arasında yönetti. Sultan Mahmud ise belli bir dönem ağabeyinin yanında yaşadıkdan sonra Muhammed Ali Han’a karşı oluşan muhalefetin merkezinde olduğu ileri sürülerek Şehr-i Sebz’e sürgün edildi (Hüdayarhanzade, 2011, s. 156-157; Nalivkin, 1886, s.131).

²⁰ Muhammed Emin, Muhammed Ali Han’ın oğludur (Hüdayarhanzade, 2011, s. 180; Hakimhan Töre, 2010, s.187; Zafername-i Hüsvrevi 2011 s.111).

²¹ Şahrüh Bek (1709-1721) Hokand Hanlığının kurucusudur (Çelik,2016, s. 529; Koç,2015, s. 19; Mirzo Olim Mahdum Hoci, 2009, s. 45-47).

²² Hacı Bek Şirali Han’ın babası, Hokand hükümdarı Narbuta Bek (1763-1789)’ın kardeşidir. Narbuta Bek’in vefatından sonra Hokand’da meydana gelen taht kavgasından Ming boyunun desteğini alan Alim Han (1798-1809) galip çıkmış ve kendisiyle mücadele eden amcası Hacı Bek, kardeşi Rüstem Bek ve onlara destek veren devlet adamlarını öldürmüştür (Beyssembiev, 1985, s. 94-95; Hakimhan Töre, 2010, s. 273; Niyoz Muhammed Hukandî, 2014, s. 63). Babaları öldürülen Hacı Bek’in oğulları ise Talas’a sürgün edilmiştir (Hüdayarhanzade, 2011, s. 92).

“Saldırıda soysuz grupların tamamı kaçtı- Birkaçı o gün öldüler-Tilki gibi kaçtı-Kapıcı atlanıp çıktı-Gitmeği kendine amaç eyledi-Dört yüz kişiyi yanına alıp-Korkarak kendini askerlerin arasına alıp-Kaçıp gitti dayanamadı- Üstelik taht ve bahtından vaz geçerek-Şükürler olsun soysuz kavim gitti-Onların gözleri toprakla dolacak-Muzaffer Şah şehre girdi-Şah’a yakışır atıyla kararlı şekilde-O kendi şehrine geldi- Tahta oturdu Allah’ın emriyle-Halka hüküm eyledi-Muhammet Ali Şer Allah’ın emriyle-Adalet evini süsledi-Süreklili devlete sadık oldu- Fergana eli için bayram başladı-Gamların yerini bayram aldı- Serçeşmeye yetişti teşne dudaklar-Karınca gibi garipler- beklerdi yetim ile annesi-Bu nimet ona gökten işaret-Hem rüyada ona oldu beşaret-Öncü oldular tüm büyükler-Yol gösterdi evliya ve aşık erenler” (Andalib,1842, s. 5^a).

Eserde, İbrahim Pervaneci’nin²³ Hokand’dan ayrılması ve Şirali Han’ın tahta geçişinin ardından, Emir Nasrullah’ın gelişmeleri öğrenmesiyle birlikte iki hanlık arasında zuhur edensavaşlar anlatılmaktadır. İbrahim Pervaneci, Hokand’dan kaçtıktan sonra Buhara’ya gelmiş ve durumdan Emir Nasrullah’ı haberdar etmiştir. “Cahil Şah” Emir Nasrullah, Şirali Han’ın tahta çıkışını işret meclisindeyken öğrenmiştir. Haberi aldığı sarhoş olan Emir Nasrullah elçileri dinlemiş ve ardından bir saat uyumuştur. Uyandıktan sonra Şirali Han’ın faaliyetlerinden haberdar olunca sinirden renkten renge girmiş ve Hokand’a yeni bir sefer tertip etme kararı almıştır.²⁴ Sefere katılacak askerlere üç gün şehri talan etme ve halkı katletme emri vermiştir. Ordusunu toplayarak Hokand’a yönelmiştir. Ancak ordunun arasında olduğunu da kendi askerlerinden dahi gizlemiştir. Büyük bir orduyla Hokand’a gelip şehrin surlarla çevrildiğini gördüğünde Emir Nasrullah çok şaşırmıştır.²⁵ Şehrin surlarla çevrili olmasına rağmen Hokand ordusuyla savaşa tutuşan Buhara askeri giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve tilki gibi kaçışmışlardır. Askerî harekâtı başarısız olunca Emir Nasrullah Hokand’a anlaşma yapabileceği umuduyla elçi göndermiş lakin sonuç alamamıştır. Bunun üzerine kanlı çatışmalar başlamıştır. Buhara askeri ekin gibi biçilmiş, askerlerin kanları ırmak gibi akmıştır. Durumun kötüye gittiğinin gören Emir Nasrullah, harp meclisini toplamış, ordu komutanları ve devlet erkânıyla istişare etmiştir. İstişarenin sonucunda askerinin direncini arttırmak için devlet hazinesini onların önüne sermiş ve savaşmalarını istemiştir. Nasrullah’ın bu hamlesi askeri cesaretlendirmişse de şehri ele geçirme çabaları yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Buhara askeri pes etmemiş, uzun çabalar sonunda Hokand şehrine girmeyi başarmış fakat bu defa şehir halkı tarafından geri püskürtülmüştür. Hokand ahalisi Andalib’in ifadesiyle zamanının “Rüstem”²⁶ gibi direnmiş, aslan gibi savaşmış, üç bin Buhara askerini yaralamış veya öldürmüştür. Bu hususlar eserde şu şekilde beyan edilmiştir:

“O akıl sahibi insan- Takva eden ve paklıkta sultan- Geldikten sonra dedi sahibi feraset- Ne derse olur onun keramet- Devletle tahtında oturdu-Kale yapınız diye buyurdu-Ne hoş olur dediler burada-Kaleyi inşa etseler şehirde-Bu sözü işittiler cümle tebaa-Birbirleriyle olup mutabık-Can birliğiyle kabul eylediler-Hizmet kemerini bağladılar-Fatiha alarak herkes- Kale inşasına oldular hazır-Bir ay içerisinde oldu inşa- Hokand mülkünde oldu hazır- Sözüün özü padişah Buhara kalesinde devlet şarabından sarhoş ve işret ile meşgul idi. Günlerin birinde padişah devletin büyükleriyle ziyafet tertip edip otururdu. Kapıdan bir elçi içeri girdi tazim etti yeri öptü ve dedi: Ey padişahi alem cihangirliğin ebedi olsun! Ben fakir-i fukara arz eder, bir ay oldu şark tarafından bir bahadır emir saldırıp” (Andalib,1842, s. 5^b).

²⁴ Mirza Alim Müşrif’in belirttiğine göre Buharalı vezirler Nasrullah’ın Hokand’a yeni bir sefer yapmasını engellemeye çalışmışlar lakin başaramamışlardır (Mirzo Olim Müşrif, 1995, s.23).

²⁵ Mirza Alim Müşrif’in belirttiğine göre Buhara ordusu Hokand’a geldiğinde henüz şehrin etrafına sur yapılmamıştır (Mirzo Olim Müşrif, 1995, s. 24). Avaz Muhammed Attar Hukand’de Buhara ordusu harekete geçtiğinde şehrin surlarının yapılmaya başlandığını ve bu iş için Müminkul ve Mirza İsmail isminde iki kişinin görevlendirildiğini bildirir. Şii olarak ifade edilen bu iki görevli Emir Nasrullah’ın şehri rahatça ele geçirebilmesi için sur inşasını ağırdan alarak oyalanıyorlardı ve bunun için recm edilerek öldürüldü (Avaz Muhammed Attar Hukand, 2012, s. 24).

²⁶ Zaloğlu Rüstem akli ve cesaretiyle zamanının en ünlü İran milli kahramanlarından (Ağarı, 2018, 247). Rüstem İran-Turan savaşlarında büyük kahramanlık göstermiştir (Karadeniz, 2011, s. 1-15).

Hokand vilayetini almıştır. İbrahim Pervaneci'yi şehirden kovmuş ve tahta çıkıp Hokand vilayeti etrafına kale inşa ettirmiş diye sözünü bitirdi. Bu haberi duyan zalim padişah bidar oldu, gazap atına binerek asker toplayıp Hokand vilayetini evvelinkinden de beter viran edip yıkmak için yola çıktığı böyle anlatılır: Anlatıcı yine sözüne başladı-Bu feleğin cefasından şikâyet etti-Şimdi dinleyin bu sözleri yarenler- İştitti haberi cahil Şah-Mutlulukla bu şah sarhoş idi-İşretten sarhoş idi- Can haberi yetiştirdi birden-Bu sözün iştince oldu ağâh-Tek tek dinledi elçiden-Kendini kaybedip yıkıldı-Bir saat yatarak kendine geldi-Sarhoş idi yine kendine döndü-Hokand'ı aldı bir bahadır- Şimdi bu sözüme eyle itimat-Hanın soyundan imiş o er- Hem onun adı imiş Alişir (Andalib,1842, s.6^a).

“Ondan rengi ağarıp kâh kızardı-Kâhi sarardı kâh göğerdi- Emretti bu mezarda öldüm-Şimdi çıkıp atlanın- Tümü çıkıp atlandılar-Hem cübbesini giyerek-Fergana tarafa gideceğiz-Hokand tarafa gidip ölüürüz-Hokand tarafa kim giderse-Her şey temin edilecek giderse-Erlerini kul kılsın-Bizlere sınırsız kelam kılsın- Ehl ü iyâlini²⁷ satınız-Satıp var parasını alınız- Talan ediniz tamamının malını-Bırakmayın evinde hatta çanak çömleği-Üç gece ve gündüz kesiniz baş- Karşınıza çıkarsa yaşlı ya da genç-Talan ediniz üç gün-Onlara şefkat etmeyin bugün-Bu sözleri diyerek gözü (özü)- Sıtma gibi tir tir titrerdi-Leşkerini orada cem kıldı- Hokand tarafa gitmeye azmetti-Kıpkırmızı yola koyuldu-Kızarak divane oldu-Emretti atımı tutmayın-Vardığımı kimseye söylemeyin-Kimse beni şimdi tanımasın-Bu leşkerin içinde bilmesin” (Andalib,1842, s.6^b).

“Sözün özü birkaç gün yürüdü-Kızgınlık ateşinden dudağı kurudu-Bu haliyle yetiştirdi ahir-Hem onun askeri çoktu-Hem de kaleyi gördü bu cahil padişah-Aklını kaybetti oldu şaşkın-Oraya kendi mızrağını dikti-Hem de öfke gazap fidanın ekti-O zaman dedi ki ne yapacağız-Yoksa bu yerde yatacağız-Şimdi koşun kaleye doğru- İş yapın şimdi boş durmayın-Ata binin şimdi oturmayın-Kalktılar atlarına binerek naçar-Mangıt elinin hepsi kanhor-Saf dizilip hepsi koştu-At sürdürüp yakın gelirdi-Hokand halkı sanki bir boran- Bir olup saldırdı boran-Toplara ateş verirdi o an-Hepsi değip kırıldı o an-Tilki gibi kaçtılar-Mangıt eli o an kırıldılar-Kuru çaylar ölümlerle doldu-Topraklar kanlarla oldu çamur- Cumartesi oldu çok şikeste²⁸- Yüzüne kaçtı gam, dert- Derle çevresi oldu toz” (Andalib, 1842, 7^a).

“Deşt üzere korku yürürdü-Ne yapacağını bilmezdi-Elçi gönderdi hile ile-Kul olacak diye bu fikir ile-O zalim münafık Emir-Yine savaşı başlattı-O gün yine kırıldı sayısız insan-Meydanlar ölüye doldu-Himmet vererek büyük Allah-Hokand eli oldu dilaver-O gün yine çok savaştı-Ateşler gökyüzüne ulaştı-Sabahleyin idi iptidası-Öğle zamanı idi intihası-Feleğe yetiştirdi macerası-Sanki kıyamet oldu peyda- O leşker halkının arzu isteği- Kanlar aktı ırmak ırmak- Ecel pazarı o gün yapıldı-Mangıt eli arpa gibi biçildi-Hem de leşkerin saftı bozuldu-Geri dönüp yerleşti menziline-Kendi Kendine yas tutu-Kurnaz bahadır çeşitli hile ile- Çok düşünüp fitne fesat çıkarttı” (Andalib,1842, 7^b).

“Onu o aralar bir gün-Bu dertle ciğeri oldu hun-Çağırıp akrabalarını-Kumandan ve yakınlarını-Bir meclis teşkil edin varın-Farklı bir fikir verin-Şimdi hepsi muzaffer şah-Hepimiz hazretinize kuldur-Ne hüküm etseniz, ey hünkâr-Can-ı gönülünden yaparız onu-Bize ne söyleyin ne danışın-Biz ona razıyız yeter ki emir verin- Sözün özünü hazinedara söyledi-Altınları yanına getir dedi-Yerinden kalktı hazinedar-Getirip döktü her ne varsa-Savaşa girmek isteyen var mı?-Altınları alıp diye-seslendi-Ne isterse ben veririm-Ne amacı olsa yardım ederim-Herkes gelip bu altını alsın-Emire eğilip bugün atlansın-Ne muradı olsa yardım ederim-Herkes gelip bu altını alsın-Emire eğilip bugün atlansın-Geldi askerler sevinip-Altını görüp ölümü unutup-Ne güzel Emir eli açık- Hakim yanındaki adamdır- hep altının tarifini yaptılar-başlarına eceli zâr” (Andalib,1842, s. 8^a).

²⁷ Ehl ü iyâl aile, çoluk, çocuk demektir (Devellioğlu, 2016, s. 238).

²⁸ Şikeste kırık, kırılmış, yenilmiş demektir (Devellioğlu, 2016, s. 1165; Kanar, 2016, s. 879; Ünlü,2013, s. 1045).

“Yerinden kalktı gazap ile-Gam okundan ciğeri olup hun-Gazapla atlandı o gün-Hokand gamıyla ciğeri olup hun-Şimdi koşun hepiniz-Burada kalmasın biriniz-Salı günü herkes- Ölmek için hazır oldular-Mangıt eli kalkıp yerinden- Her zaman iştir çeşitli hile-...- Münafiği, soytarısı ve felaketlisi- Bağırıp çağırıp at sürerdi-Hay hay diyerek yakınlaşırdı-Hokand halkı yağdırdı okunu-Ateş ettiler ejderha topunu-Herkes ateş ederdi-Dayanamayıp kaçırdı-O gün o kadar insan kırıldı-Tarlaya dut gibi döküldü-Felek feriştelere görüp-Hak verirlerdi kalkıp-Her yerde ecel vardı o an-Hem satıldı orada- Aynı fiyattan pazarlık ederdi-Can metasin ucuzdu o an- Şah görüp onların canın-Feryat ederek yolar sakalın” (Andalib,1842, s. 8^b).

“Sakalın bir bir yoları-Parmaklarını dişlerdi-Gamdan gözleri içeri çekildi- Canı çıkmak üzere boğazına geldi-Ahir dayanamayıp sürüldü- Hem de hepsinin safı bozuldu-Geri dönüp yerine yerleşti-Altın herkesin başının belası oldu-Aradan yine bir gün geçti-Öz yası sebebinden-Pazar günü yine saldırı başlattı-Cenk meydanına doğru atlandı-Sabahleyin saf dizdi-Bekler herkes yığıldı-Bayrak ve mızrağı elde tutup-Nakarata ve zurnasın çalıp-Avazın işitip o an-Hokand’daki tüm insan-Silahu alıp koştu-Fergana sınırında hazır oldular-Allah’a dua edip o gün-Çok cenk ettiler o gün-Sabırsız olup Buhara halkı-Kaçmak için eylediler meyil-Gazapla leşkere baktılar-Hem de gazap ateşini yaktılar-Şiddetle eyledi siyaset-Askere acayip güven verdi-Dedi ki, koşmayın durunuz- Yada korkarak durunuz” (Andalib,1842, s. 9^a).

“Şahın dilinden işitip bu sözü- Kaleye çevirdi yüzünü-Ateş attı tamamen- O zalim kanhor insan- Yüz bin kişi beraber ok attı-Nişana deyip hepsini yıktı-Gözlerinden vurdular hatasız-Manğit halkıda yaralı olmayan kalmadı-Atan yıkılıp verirlerdi can-Ölüye doldu meydan- Çıktı gırtlığından dumani-Bağrında yoktu zerre bütün yeri-Manğit elinin hepsi oldular sakat-Ölüm kapısı açık oldu-O gün çok insan öldü-Hesap etmenin imkânı yok- Ecel pazarı erdi- Aynı nardan idi can ucuz mal gibi- Şah görüp şaşkın oldu-Sanki dişleyerek elini koparırdı-Feryat edip sakalın kopardı-Çılgık atıp cihanı bozdu-Emretti yanındakilere şimdi- Kendi yerinize gidin şimdi-O haldeyken çok ağlarlardı-Hepsi eline birer mendil alarak- Yasla herkes yüz çevirdi- Gidip hepsi çadıra girdi-Şaşkınlıkta kalarak tüm Buhara halkı-Ne yapacağını bilmezdi” (Andalib, 1842, s. 9^b).

“Birkaç gün geçti bu arada-Kendi kendileriyle olan macerada-Sözün özü padişah askerleriyle Sarital sahrasında çok kaldılar ve necasete battılar. Askerler o sahranın kötü kokusuna dayanamadan padişaha bu durumu şikâyet ettiler. Yine söyleyeyim şirin bir hikâyet-Dostlar huzurunda acayip rivayet-Gül açıp bahar olayım-Bu hikâyeyi sizinle paylaşayım-Ruh halim terennüm ettim-O cenk hakkında söz edeyim-Şimdi Buhara şehrine kulak verin-Gam yüzünden kalmadı kuvveti-O Sarital sahrasında çok yattı- O dedi: ayrılık fezası bunu gerektirdi-Orada çok kaldı oldu ...-O kavim herkesi etti...-Leşker halkı oturamadılar-Dayanıp kalamadılar-Tüm büyükler gidip şikâyet etti-Şah huzurunda bu ulu insanlar-Zor oldu bize deşt-i sahra-Temiz bir mekân, yer bulunmaz asla- Emretti emir leşkerine²⁹- Şimdi taşının diye hepsine” (Andalib,1842, s. 10^a).

“Kamışzara gidiniz şimdi-Kamışzar altına yerleşin şimdi-O gün askerin tamamı yerini değiştirdi-Manğit elinin hepsi dağınık oldu-Gidip tepenin altına indi-Her yerde ecelle buluştu-Bu olaylardan bir hafta sonra-Çok dandı bu arada-Dedi ki Emire bir kişi-Dağlı yeri açtım idi-Hem nevbahar hali-Verseniz bu âli emir-Çabalasalar alırlar-Hokand içine de girerler-Bu kararlı sözü beğendi-Sevinip yüzü güldü-Perşembe günü sabahleyin-Atlanıp herkes o anda-Silah, ok yayın topladı-Perşembe günü namaz vakti-Dağ taraftan yine koştu-Bu işten kimsenin haberi yoktu-Şark tarafından hem de-Mescitte idiler herkes namazda-El açarak herkes duada-Birden işittiler gürültü-Sanki kopty kıyamet-Bağırarak herkes koştu-Cenk meydanına gittiler” (Andalib,1842, s. 10^b).

²⁹ En üst düzey askerî unvan olan emir-i leşker başkomutandır (Mirzo Olim Mahdum Hoci, 2009, 165).

“Sokaklar bağlar doldu-Mangıt eli şehre girdi-Hokand halkı kendisi düşmana vururdu³⁰-Her tarafta onları bitirirdi-Tekbir getirerek savaştılar çok-Her taraftan su gibi akardı kan-Halk o kadar savaştı-Mangıt halkına cihan oldu müşkül-Askerler orada çok kırıldı-O tepeye çok insan gömüldü-O gün sanki kıyametti-Feleğe kadar ulaştı macera-Attan inip dolaşırdı-Koşarak dili asılırdı- Yol bulamadan eve de girerdi-Hem cenk etmeye gücü kalmadı-Mızrağın almaya bile kalmadı mecali-Hokand askeri sanki aslan- Himmet hararetini hile gibi kullanıp-Her birisi sanki zamanının Rüstem’i-Dârâ gibi hepsi yegâne-Bağırarak saldırırlardı-Hem de keyif alarak savaşırlardı- Bir asker yüz kişiyi vururdu-Sürü gibi yıkılıp sürerdi- Çaresiz olup başını eğdi-Feryat Figan ederek elin yere vurdu-Attan düşüp başını tuttu-Orada yatardı başını tutup” (Andalib,1842, s. 11^a).

“O gün çok ganimet aldılar-Mangıt halkı terk eyledi-Kumandanı bile düştü attan-Şahi ise kan ter içinde kaldı- Bir bahadır gelip (kumandanın) başını kesti- Başını alıp yanına astı-Birde mızrakla bayrağı yıkıldı-Sahra ölülerle doldu-Sarardı yüzü bu gamdan-Eğildi vücudu elemden-Gittiler tamamı yüzünü yolup- Ağlayarak, tamamı yaya-Kumandanların nerde dedi Han-Sizinle birlikte idi gittiğiniz an-Ağlayarak dediler kestiler başın-Dağlı yerinde buldu aşın- Attan düşürüp altına aldı-Başını keserek dar ağacına astı-Şah işitip dedi eyvah!- Orada ah çekti-Dayanamadı duramadı o an-Yoluna devam etti o an-Tepeye gitti-Hasret ile çadırına girdi-Kafasını kaldıramadı-Nefes almaya bile gücü yoktu-Kalem alıp hesap yaptı-Ölüleri hesabını kıldı-Yarlı ve ölülerle beraber -Üç bin kişi hesap etti” (Andalib,1842,s.11^b).

“Her çadır içinde ahu nâle- Göz yaşlarını akıtıp sanki sağnak-Savaş için hiç kalmadı sabrı-Çabalardı kalkmaya-Çok insana danıştı-Sabaha kadar uyumadan otururdu-Velhasıl padişah danışmada doğru yol bulamayıp Şerali Han huzuruna elçi göndermek istediler. Buhara şehrinin önderi ve o halkların önde gelen piri ve kemale ermişlerin büyüğü yani merhum hazretin oğlu kendi meclisindeki büyüklerini çağırarak dedi: siz bu zamanın çocuklarına arzım bu ki, yine Şerali Han’a bir elçi göndersek kendiniz birini seçip gönderseniz bir sulh olsa iyi olurdu burada çok insan helak olmazdı. Hazret-i İşan³¹ kendi sofilerinden iki kişiyi elçi olarak gönderdiği ve Muhammed Alişer’dan cevap nâme getirdiği budur: Yine bülbül eyledi pervane-Bir güzel terennüm başladı” (Andalib,1842,12^a).

“Seyretti bu gülşen içre yanarak-Bir başka mevkide- Sözün esasıdır azami ağaç-Onun dalları yeşil ve hürrem- Her dalında çeşitli çiçeği var-Her çiçeğinin ayrıca kokusu var ve meyvesinin rengi farklı-Birde tadı da farklı-Şimdi yine başlayım hikâye-O cenk hakkında rivayet-Bir gün keyfimiz olup hoş- Yâri vererek akılla çoşarak-Dostu yarla mücadele etme çabası-Bu işe sebep oldu karanlık-Bu söz tekrar olsunlar dediler-Sır içindeki aydınlık-Yok idi bende hiçbir şey-Bu kıssayı yazmaya güç kuvvet-Söz sonuna yetmezdi idrak-Sözün değeri yüksek zaten- Ay bülbülü hüznü, keyifsiz-Söyleyici meyi iç-Dinleyin şimdi başlayım söz- Bağ-u bostan tarafa çevirin gözünüzü-Gama gömülerek şah-ı Buhara-Üç gün yemedi yemek-Oğlu kemale ermiş pirdi- O an orada cesur bilge vardı-O gün Emir’in çadırında-Hem de oturmuştu yanında” (Andalib,1842, s.12^b).

Eserin bu kısımlarından sonra Emir Nasrullah’ın çıkış yolu bulamayarak Şirali Han’a sulh için iki işanı elçi olarak göndermesi anlatılır. Nasrullah elçilere iki mektup kaleme alarak teslim etmiştir. Bu mektupların birisi sofi diliyle diğeri ise hükümdar diliyle yazılmıştır. Mektupları alan işanlar Hokand’a yönelmişlerdir. İşanlar şehrin girişinde Mingbaşı³² tarafından karşılanmıştır. Üç gün

³⁰ Avaz Muhammed Hukandî’i abartılı bir şekilde şehre giren Buhara askerinin sayısı altmış bin olarak vermektedir (Avaz Muhammed Hukandî, 2012, 32).

³¹ İşan Türkistan’da ve İdil Havzası Türklerinde “sufi, kerâmet sahibi, velî” mânâlarında, ulemâ ve şeyhlere verilen bir unvandır (Develioğlu, 2016, s. 534). Avaz Muhammed Attar Hukandî’nin belirttiğine göre gönderilen kişi merhum Halife Hüseyin’in oğludur (Avaz Muhammed Hukandî, 2012, s. 32).

³² Askerî bir rütbe olan binbaşının Türkistan’daki söylenme biçimidir. Buhara Emirliğinde askerî, Hive Hanlığında taşra teşkilatında görevli olan mingbaşı Hokand Hanlığında Ömer Han döneminde yapılan idarî ıslahatlarla koşbeginin yerini alarak baş vezir konumuna yükselen devlet görevlisidir (Şen, 2020, s.56-57).

şehirden bekletilen ve Şirali Han ile görüştürülmeyen elçilere bu süre zarfında Hokand askerlerinin cesetleri gösterilmiştir. Üçüncü günde Şirali Han'ın huzuruna çıkan elçiler sulh için anlaşmamışlardır. Şirali Han elçilere kendisinin mirasını devraldığını söylemiş, Nasrullah'ın yaptıklarını hatırlatmıştır. Elçilere karşı Buhara askerinin Hokand'da yaptığı zulmü dile getiren han, hükümdarlarının başının kesilmesinin, şehzadelerin kanını dökülmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Kendi isteklerini dayatan Nasrullah'ın ise yaptıklarının bidat olduğunu belirtmiştir. Elçiler Şirali Han'ın huzuruna çıkarken halkın şehri savunmak için ellerine saban, orak ve taş aldıklarını görmüşlerdir. Elçilere sulh yapılmayacağını belirtmesinin ardından bir name verilerek geri gönderilmiştir. Hokand'dan dönen elçiler Nasrullah'ın huzuruna çıkmıştır. Emir olanları duyunca sinirlenmiş ve işanların neden gittiğini sorgulamıştır. Bundan sonra eserde belirtildiğine göre Buhara askerleri nefes alamamıştır. Ürgenç Hanı'nın saldırılarıyla Nasrullah geri çekilmek zorunda kalmıştır.

“Orada bu evliya zat anladı-Emirin hali çok perişan-Kafası eğik bir defa kaldırmaz-Kimse onun huzurunda nefes alamaz-Orada konuşmaya başladılar hazin hazin-Ey padişahım bu sözü eyleyeyim malum-Azaltalım savaşı şimdi-Cenk için yürüme şimdi-Bu cenk de çok insan helak oldu-Hiçbir hayır yok bu işte şimdi-Allah'ın çok kulları harap oldu-Atın altında çoğu insan ezildi-Çok iyi değildi bu işler- Çok nasihat verdiler o an- Büyük alimi, evliyası ve ulaması-Hazin sözleri işitti birçok-Nefisleri faydalı oldu-Hem de o an Şah oldu yumuşak-Her dem çıkardı yüreğinden ah-Bir elçi nasıl gönderilir-Hem de nasıl sulh yapılır-Bu işe göndermeyin sipahiye-Şimdi doğru sözü söylemeyin-Mahzuna dedi zalim Emir-Varsın dedi cesur alim ve kebir-Dedi ki iki halife varsın-Şimdi girip bu sözü desin-Dedi bize el versin-Biziz onun sahib-i devleti” (Andalib,1842, 13^a).

“Kulsın yine bir mektup veya nâme-Sanki şifa arayıp hastalığa-Ona merhamet eyleyerek- Gösterdi nasıl yol tutacağını-Yazdı iki nâme orada kâtip-Bir hat ulama dilinden yazıldı-Birisini han dilinden yazdı-Hattı alıp o iki sofiyi yola çıktı-İşitti bu sözü Şirali Han-Elçi gelecek dedikleri an-Mingbaşı gidip yolunu kesti-Durduğu yer yolun üzeri idi- Dağlı eline dedi durunuz-Mangutların ölümlerini toplayınız- Elçinin yoluna koyunuz hepsini-Elçi geldiğinde ölümleri görsün-Onların ahvallerini görsün elçi-Akşam vakti idi geldiler o arada-Mingbaşı ve herkes hazırda orada-Mingbaşı siyaset ederek dedi-Cayb'ın altına gelip yerleş şimdi-Sabaha kadar burada oturunuz-Mangit eliyle konuşunuz” (Andalib,1842, 13^b).

“Handan izinsiz giremezsiniz-Caybı geçerek yeremezsiniz -Velhasıl tartışılar orada-Sabaha kadar yattılar orada- Sonra gün ışığını açtı-Karanlık gök yüzüne dağıldı-Sabah vakti olunca oku atarak-Durmada top attılar-Hem de sabah namazını kıldılar-Elçiye o an izin verildi-Hokand eli toplandı orada-Saf dizilip iki yanında Bu şekilde Han huzuruna çıktı-Han'ı görüp tazim kıldı-Ol iki elçi gördü ki orada-Silahsız tek bir kişi yoktu şehirde-Gördükten sonra elini açtı duaya- Hem de dillerini açtı semaya-Han o an işaret etti- Elçiye buyurun dedi-İçeri girdiler iki halife-Orada oturdular bu iki halife-Han'ın önüne koydular hattı-Arz ettiler şah sözünü-Şirali Han cesur şah-Elçinin sözüne oldu sinir-Sözünü işitip dedi kalkınız-Ey sofiler çıkınız-Dediler elçileri burada tutun-Şahlarının yanına da göndermeyin” (Andalib,1842,14^a).

“Üç gün onları sakladılar ama-Çok danıştılar orada-Velhasıl cevap verdiler de-Bunlar da cevap yazdılar-Anlamı budur yazdıklarının-Yazarak rakamları-Bize demiş ki sulh kulsın-Hem sulh hem de barış yolunu tutsun-Sulhu kendileri de bilirler-İstedikleri gibi hüküm veriyorlar-Amaçlarını bilemedik biz-Ya da amaçlarını yaklaşımadık biz-Miras diye geldik biz- Girdiysek kendi şehrimize girdik-Sulh isterlerse biz ona katılırız-Cenk ederlerse biz ona da hazırız-Bu sözleri yazıp eline verdi-Elçiye o an serbest bıraktı-Padişahın huzuruna koştı elçi-Bir bir söyledi hepsini-Hattı eline alıp okudu-

Mezmununu okuyarak tanıdı-Hakkında hiç şikâyeti yok-Sözlerinin neticesi yok-Bu cevaplara şaşkın kaldı-Derdi kat kat ziyade oldu- Üç gün yalnız kaldı, düşündü-Sabaha kadar uyumadan-Yine şah huzuruna pirini çağırdı-Sarayın her yeri oldu hüznü” (Andalib,1842, 14^b)

“Şimdi ne danışacağız-Söyleyin bana ne yapacağız-Bu iki sofi işi bitirmediler-Bir olumlu cevap getirmediler-Şimdi kendiniz varırsınız-Bir ...³³ adım atarsınız şimdi-Herkesin işi değil bu işler-Elçi olarak gidiş gelişler-Vardır kendinizde çok şerafet- Hem baskı hem de güzel letafet- Keşke başlandıktan sonra bitse işler-.....³⁴- Velhasıl aziz ve pak insan-Kuşkusuz ol halkın önderi- Hokand eline girmeye cesaret ettiler-Hazırlanıp düşünüp azmettiler-O büyükler atlandılar-Dil ve gönülde zikirler-O Allah’ın erleri yetiştiler geç-İkinci zamanında yetiştiler geç-Mingbaşı görüştü o an- Ahvallerini sordu o an-Caybın altına indirdiler-Hizmet edip durdular-Bir adama emretti derhal-Han’ın huzuruna gidip haber al-Âli hüküm söz konusuysa-Huzuruna çıkaralım-Han’a yetiştirdiler haberi-Hem de o zafer âsarını” (Andalib,1842, s. 15^a).

“Hüküm eyledi Şirali Han-Gelsinler şimdi işanlar-Ne iş için geldiğini biliyor mu?-Ne sözler var bilmemiz gereken-Gidip dedi icazet verildi şimdi- Hanın sözlerini söyledi-Elçiler kalkıp atlandılar- Hokand tarafa doğru-Caybdan içeri adım attıklarında-Hokand mülküne girdiklerinde-Medresedeki tamamı molla-Hazır idiler tamamı orada-Elçinin yolunu kestiler- Gürültüyü onlar yükselttiler-Hepsi dedi ki tartışmamız var-Hem de burada size lafımız var- Bizlere cevap verdikten sonra geçersiniz-Olmazsa geri çekilip gidersiniz-Bu hangi din hangi millet-Hiç şeriatın hürmeti kalmadı-Mazlum halkı esir etmek-Temizi kirletmek-Her şeyi aldı hatta Kur’anları da-Hem de eyledi ilim evini viran-Hem de mümin evini eyledi harap-Hiç kalmadı bir bütün imaret-Hem medreseyi harap etti-Camiyi yıkarak toprak etti-Siz Buhara’nın önde gelenleri-Hem de Allah’ın ilim sahibi ulu kulları” (Andalib,1842,s.15^b).

“Ne oldu da nasihat etmediniz-Bu işe engel olamadınız-Ne sebep oldu da mülkümüzü harap- İnsanlarımıza zulüm etmeye-Acımasız imiş o zalim Emir-Bidatta imiş her zaman kaim-Hem Hanımızın başın kesti-Evladının da kanın döktü- Hem validesi acize mazlumdu-Onun ne günahı vardı- Ne olacak bu sorularımızın cevabı-Sevap bunun neresindedir-Mollalar orada sıkıştılar-İşanın başı şişti-İşan orada şaşırıldı-Etrafa bakarak gözün kaçırırdı-Mingbaşı gelip rica etti-Bu sözleri hana söylerim-Geç oldu bırakın şimdi-Kendi işinize dönün şimdi-Han huzuruna vardılar-Ne mesele var imiş bilmek için-Velhasıl oradan ayrıldılar-Hem de karınca gibi kalabalık halk-Hokand içindeki halk-Ellerine alıp şemşir, sopa-Saf tuttular orada-Hem hepsi uyanık-Elçi bunları görüp aklından ayrıldı” (Andalib,1842,16^a).

“Çok kurşun sıktılar o an- Çok kurşun sıktılar o an-Hem de sert siyaset uyguladılar-Elçi panik oluyordu-Her tarafa korkarak bakardı-Yatsı zamanı çıktı Han huzuruna-Hem de Şirali Han’ın hizmetine

Hanın huzuruna girdiği an-Canına alıp sınırsız gam-Huzura gelip oturdu- Huzuruna gelip oturdu-Elini duaya açtı işan-Âmin dediler tamamı insan-Han’a verip hatlarını-Arz ettiler yine sözlerini-İşan dedi ki bu dua- Tüm merhumlar için bu dua-Şimdi sulh olsa ne güzel-İnsanlar da hoşnut olsalar-Allah’ın birçok kulu harap oldu-Alem yanarak toprak oldu-Hayırlı iş değil bu- Yasla insanlar macerada- İşan dedi ki, ey âkil Emir-Siz halkın pir-i kâmil mürşidi-Hiç anlamadık bu sözünü- Bu ettiğiniz işareti mecazı-Hem zulüm çok oldu-Hükümedir vilayet-Hem halkı güzel yönetir” (Andalib,1842, 16^b).

“Hokand’dan başka mülkümüz yok-Bundan fazla sözümüz yok-Bu durumda nasıl sulh yapacağız-Hem neden sulh yolun tutmalıyız-Hem siz bize sulh yapmamızı beyan ediyorsunuz- Hem bize akıl öğretiyorsunuz-Büyüklik taşıyorsunuz-Bize hüküm

³³ Metinde racni olarak geçmektedir.

³⁴ Metinde mavquf qudumingizga işlar olarak geçmektedir.

etmişler-Dertlerini işitelim-Savaş mı yoksa sulh mu onu bilelim-Ne deseler dinliyoruz şimdi-Ne deseler yaparız şimdi-Bu sözü hata yazdı- Elçinin eline hattı verdi-Han elçiye hediyeler verdi-Hürmetlerini yerine getirdi-Elçilere elçi koşup gönderdi-Hem de halk onlara hürmet gösterdi-İcazet alıp yola koyuldu elçi-Suretleri elçi olan tamamı dilci-Padişah huzuruna çıktılar ol gün- Kendi aklında oluşturdu mazmun-Sabaha karşı elçileri gördü-Gam ile sözlerini sordu-Şah huzurunda sözünü etti beyan-Han'ın sözlerin söyledi bir bir-Şaşkınlıktan kafası karışıp-Hem de ne yapacağını bilemeyip-Elçiye dedi ki bilmez idim-İşanı elçi olarak ben göndermedim” (Andalib,1842, s. 17^a).

“Onlar kendi kendilerine gitmişler- Elçi makamını almışlar-Han elçiye cevap verdi-Bu sözlerle gönderdi-Anladılar ki Şahın her işi hile-Kelamı değerli ve itibarlı değil-Herkes dedi bundan son olmaz-Elçi göndermeyi durduralım-İki gün geçti yine bu arada-Mangıt eli kaldı macerada-Bir gün yine şu haber geldi- Bu panik şehrin içine düştü-İşan yine elçi olarak gelmiş-Şimdi yine iyi söz getirmiş-Han işitip sinirlendi-Habercinin yüzüne fırlattı zehir-Mingbaşı gidip haber ver- Kimsesiz yerde de sözümü bir bir-Bundan sonra bana elçi gerek değil-Dilci olup simge olacak olan yeter-İçeri girmelerine vermesin yol-Onların hile dolu sözlerine olmasın kul-Caybın törüne (çadırın en şerefli yeri) oturtup onları- Öğleye kadar tutsunlar onları-İzin verip kendisi göndersin- Yemeğini kendisi versin- Haberci gidip ilettiler sözleri- Hem de Şirali Han'ın dediği remzleri- Çok iyi insanlar orada toplandılar-Mingbaşının yanına toplandılar” (Andalib,1842, 17^b).

“Meclise oturdular tamamı-Bir eve girdiler tamamı-İşan gelmişti sabah zamanı-Öğleye kadar oturdular orada-Öğle namazını kaldılar tamamı-Askeri, evliyası halkı-Mingbaşı bir kişiye emretti-Gidip elçinin işini bitir dedi-İşanı gidip gönder şimdi-Huzuruna git şimdi-İki kişi gitti huzuruna-Caybdın geçip yanına gitti-İkisi gidip selam verdi- Hem de o kalkıp kelam kıldı-Hanın sözlerini beyan kıldı-Her ne varın aşikâr etti-Dedi ki çok büyük zatsınız-Hem de Buhara'nın piriymişsiniz-Hanımız eylediler ızaz³⁵-İkram eyleyip güzel sözleri söyleyip-Elçi koşup de gönderdiler-Hem de güzel sözleri söylediler o an-Ürkekmiş bu Buhara şehri-Hiçbir sözünde yokmuş mantık-Han elçiye demiş orada-“Ben kime elçi ol diye emretmişim o gün”-İşanı elçi yapmadım-Han'ın huzuruna göndermedim-Kendi kendilerine gitmişler-Elçi görevini yapmışlar” (Andalib,1842, s. 18^a)

“Sizin sözünüze mi güvenelim-Ya da şahın sözlerine mi-Kelamınızın hiç mantığı yok-.....³⁶- Hazretim buraya hoş geldiniz-Adımınızla sefa getirdiniz-Şimdi kalkıp yola koyulun-Han huzuruna girmek lazım değil-Han bizi gönderdi buraya-Hem de siz evliya hazretlerine!-Hoş geldiniz şimdi hızlı olun-Bu kelimeleri emrinize yetiştirin- Ne kadar hilesi olsa yapsın-Ya da gücünüz varsa gelip savaşsın-Elinden geldiğini ardına koymasın!-Yine Buhara halkı ne yapsa yapsın-Bir yıla yetecek erzakımız var-Ata binip yola koyuldu işan-Geldikleri için olup pişman-Üzülerek giderdi mahzun-Bu gamlarla ciğeri olup hun-İşan dedi bu nasıl kederdir-Bu gün bizlere acayip bir sitemdir-Sofilere derdiler sır-Şeyh bu sözü söyledi-Birbirlerine dediler-Hem de Şahımızın revaçı düşüktür-Hiçbir işi bize vermeyecek-Bu iş hiç bitmeyecek” (Andalib,1842,18^b).

“Orduya bu halle yetiştiler- Öz çadırlarına geldiler-Bir saat dinlendiler-Biraz istirahat ettiler-Kim kötü düşünceli olursa-Her şey ona zarar olur- Ervah yüz çevirse kimden-Ona şikest yeter her adımdın-Sözlerde sözlerin anlamı olmaz-Yüzünde hiç nuru olmaz-Ok atsa dönüp kendini yaralar-Adım atsa geri gider- Padişah o gün çok ezildi- O gün kalbi viran oldu- Yarasına tuz koydu-Oturuyordu gözün kapatıp-Felek gamını arttırdı-Dert üstüne dert oldu-Kendi işine kendisi şaşırdı- Gönlü viran olup oturdu-Birden geldi bir asker-Hem de yüzünü kapatarak-Bir kişi gelip dedi ey Şahım- Sözümü işit ey cihanın hükümdarı-Ne zamana kadar bekleyeceksiniz burada-Leşkeri toplayıp bu devlette-

³⁵ Saygı gösterme ağırlama (Ünlü, 2013, s. 552). İkram etme ağırlama (Devellioğlu, 2016, s. 542).

³⁶ Metinde bizga tegibon bizga izosi şeklinde geçmektedir.

Urgencin askerleri gelip-Herkesi harap eyledi-Buhara'nun çok yerleri viran oldu-Kan denizi feleğe doğru dalgalandı” (Andalib,1842, 19^a).

“Birçok insanı esir etti- Oğlunu da esir aldı-Birkaç bin kişiyi göçürdü- Bir necesinin atını uçurdu-Şehrin içine girmeyi başardı-Büyük kapılara yaklaştılar- Buhara halkının ahvali kötü oldu-Nefes almaya güçleri kalmadı-Bizim burada bunlardan haberimiz yok- Ürgenç elinin savaşlarından-Hem de mektubu Emir in eline tutuşturdu-Emir in yanına oturdu-Bu sözleri işitimi ahu figan etti- Kendini kaybetti düştü birdenbire- Bir saat sonra kendine geldi- Rengi ağarıp ayıldı- Hem ah hem nedamet çekti-Ciğerini pare ederdi-Kapısından hüznü hüznü girerdi-Hem de selam verdi ol an- Padişaha selam vererek oturdu- Özetleyip sözünü özetledi” (Andalib,1842, s.19^b).

Eserin bu kısmından sonra ise Sultan Mahmud ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca Emir Nasrullah'ın geri çekilişi anlatılmaktadır: *“Fergana sultanının aziz oğluyum ben-Onun elinde mutluydum ben-Yine Mahlar Ayım³⁷’in oğluyum ben-Sultan Muhammed Ali Han’ın şekeriyim ben (Andalib,1842, s.19^b). Felek kimsenin başına benimki gibi zorluk vermemiştir- Biz yetimdim altı yaşında ayrıldım atam Han’ımdan- On üç yaşında ayrıldım merhametli diri anamdan- Abim beni anamdan ayırıp Hokand’dan kovdu- On iki yıl gurbette ben canımdan oldum- Felek kimsenin başına benimki gibi zorluklar vermemiştir- Kimse benim gibi taş yüreklilerin eline kalmamıştır- Yedi gün oldu şu Hokand şehrine geleli- Hokand’a değil girmişim bir karanlık zindana-Zindandan kaçtım işim düştü bu tarafa-Bir gün bu hikaye başıma geldiğinde baktım- Felek kimsenin başına benimki gibi zorluk vermemiştir- Ben Sultan Muhammed göremedim dünya ziyasını” (Andalib,1842, s. 20^a).*

“Bilememdim benim üzerimde feleğin amacı nedir?- Gurbette çok gördüm misafirliğin cefasını- Benim için saklamışlar iki padişahın macerasını- Felek kimsenin başına benimki gibi zorluklar vermemiştir- Kimse benim gibi taş yüreklilerin eline kalmamıştır-Bu sözleri söyledi ve ağladı o bilge Han-Gözlerinden yaş yerine aktı kan-Şeyhe dedi bana dua et-Hükümünüze gönlüm razı- Elçi olup gördüm izlar- Hokand şehrinde maceralar- Hokand tarafına revan oldum-Dert, keder okuna hedef oldum-Önceleri gördüm çok zorluklar- bana ulaştı çok felaketler- Bize izaz eyledi- Han kendime...³⁸- Elçi ekleyip gönderdi bizi- Bize vermişti mektubu- Gelen kişiye doğruyu söyleyerek- Hem de sulh diye savaşı arayarak-Elçiye eremediniz ikram-Ona veremediniz hediye” (Andalib,,1842, a. 20^b).

“Sonra dediniz yine gidin-Sitemlerimi de götürün-Gittik yine emre uyararak-Canımızı elimizde tutup-Han gazap ile siyaset yaptı-Mingbaşısına işret etti-Bizi içeri almadı-Han huzuruna bizi yaklaştırmadı-Caybdan gönderdi bizi-İki kişi bizi yolcu etti- Biz oraya sabahleyin varmıştık- Ejder gibi top altına-Zaman geçti öğleye kadar oturduk-Kendi işimizi orada bitirdik-Şimdi bu bize felaket değildir-Elçi olmak- Ne diyorsun burada şimdi-Ne zaman kadar boş yatacağın şimdi-Kendi diyarınıza doğru yola koyulun-Sözü söylediler tamam oldu-Gün erkendi sonra akşam oldu-Hiç konuşmadı başını eğdi-Çok utanç içinde kaldı-Vezirlere haber verdi- Hem yanındaki hemşirelerine-Bu gece göç edeceğiz-Kendi yurdumuza döneceğiz-Şimdi kalkıp hazırlanın-Giyim, kuşamınızı toparlayın” (Andalib,1842, s. 21^a).

“Bu sözler askerin kulağına ulaştı-Bu herkesin beklediği sözlerdi-Hazır oldu Buhara halkı-Çok sevindi bu leşker halkı-Yola koyuldu Şah sabah vaktinde-Hasret ateşi yanıp gönlünde-Umutsuzca gitti Şah o gün-O fitne çıkartan zalim Emir-Başından gitti o büyük bela-O Şah baştan ayağa bir belaydı-Hokand hasretiyle yandı gitti-Sonra mecbur yola koyuldu-O kavmin (Mangıt boyunun) kötülüklerinden kuru Allah’ım-Bizleri kuru Allah’ım-Onların yüzünü gösterme ikinci kez bize-Yüreğimizi ettiler pare- Tamamı kitab bi’avnîl malikil vahhab” (Andalib,1842, s. 21^b).

³⁷ Mahlar Ayım Ömer Han’ın (1809-1822) eşi Muhammed Ali Han ve Sultan Mahmud’un annesidir. Ayrıca divan sahibi bir kadın şairdir. Edebi kişiliği için bkz. Tolkun,2001, s. 167-174; Çelik,2016, s. 301-309.

³⁸ Metinde hon öziğa aylab erdi damsoz şeklinde geçmektedir.

SONUÇ

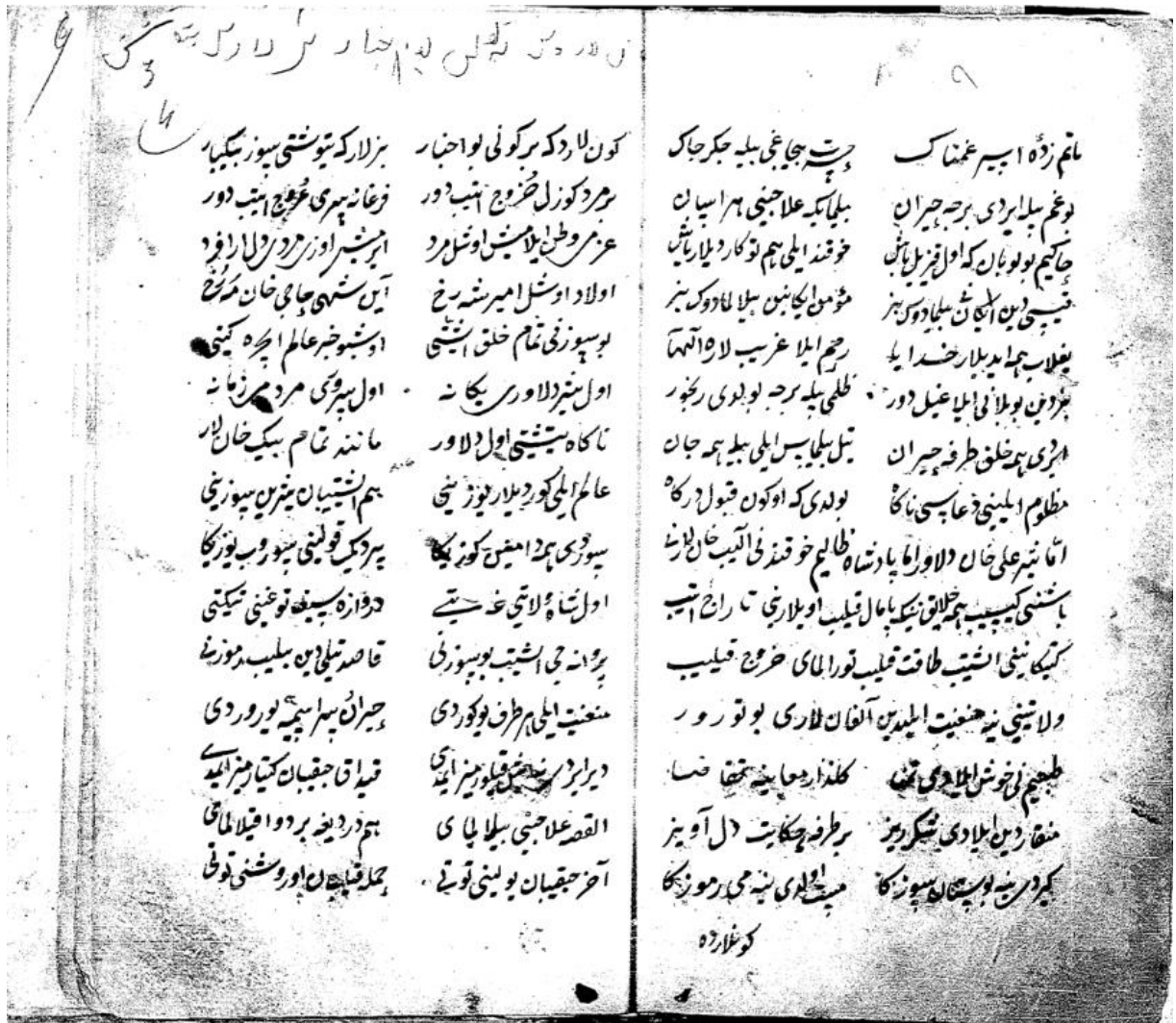
Andalib'in *Şahnâme-i Divane Andalib* isimli eserinde zalimlik kınanmıştır. *Şahnâme-i Divane Andalib*, *Şahnâme-i Divane Mutrib* isimli eserle birlikte IX. yüzyılın ilk yarısının sonlarında kaleme alınmış yeni nesil bir destandır ve bu iki eser birbirinin devamı olma özelliğinin yanı sıra Üveysi ya da Veysi mahlaslarıyla şiir yazan Cihan Atın'ın yarım kalmış *Vakayat-ı Muhammed Ali Han* isimli eserinin tamamlayıcısıdır. Tarihsel olayların şiir şeklinde anlatıldığı bu eser sade bir dille kaleme alınmış ve metaforlara, deyim ve atasözlerine çok fazla yer verilmeyerek herkesin anlayabileceği bir dille yazılmıştır. Bunun sebebi yaşanan acı olayları okuyanlar tarafından anlaşılmasının sağlanması olabilir. Eserde diğer Hokand kaynaklarına benzer şekilde Emir Nasrullah, Hokand'ı ele geçirdiğinde gerçekleşen talan ve zulümden dolayı haddinden fazla kötü nitelendirilmiştir. *Şahnâme-i Divane Andalib*'de Muhammed Ali Han dönemi ile alakalı fazla bilgi verilmemiştir. Muhammed Ali Han katledilmesinden dolayı mazlum olarak nitelendirilmiş ve Muhammed Ali Han Gazimiz olarak isimlendirilmiştir. Bu durumun sebebi Muhammed Ali Han ve ailesinin katledilmesi, Hokand'ın yağmalanmasıdır. *Şahnâme-i Divane Andalib*'de dönemin diğer kaynaklarından farklı olarak gerçekleşen siyasi olaylardan çok halkın bu olaylara karşı ruh hali ve düşünceleri işlenmiştir. Buhara Emiri Nasrullah'ın elçileri olarak Hokand'a gelen işanlara ulemanın tepki göstermesi ve onların hükümdarlarını zulüm yapmaması hususunda uyardıklarına, hanzadelerinin ve annelerinin katledilmesi hususunda Emir'in telkin etmemelerine tepki göstermesi güzel bir biçimde yansıtılmıştır. Dönemin diğer kaynaklarından farklı olarak Ömer Han'ın ailesinin öldürülmesine karşı ahalinin duyduğu üzüntü eserde Sultan Mahmud ve hanzade Muhammed Emin'in katliyle dramatize edilerek verilmiştir. Buhara yönetiminde çekilen çileler diğer kaynaklara benzer şekilde işlenmiştir. Bunun yanı sıra eserde, Emir Nasrullah'ın Şirali Han'ın faaliyetlerine karşı psikolojisi ise taraflı bir biçimde beyan edilmiştir. Yazar Buhara Emiri'ni görememesine rağmen onun ruh halini kaleme almıştır. Şirali Han'ı bir kurtarıcı olarak gösteren Andalib, onun kendi mirasına sahip çıktığını belirtmekte ve tahtın hakkı olduğunu vurgulamış lakin onu tahta geçiren boylar ve güç dengeleri hakkında bilgi vermemiştir. Eserde, Buhara kuşatması esnasında halkın yüksek morali ve bir daha Buhara esaretine girmemek için gösterdiği cansiperane mücadele diğer kaynaklardan daha çarpıcı şekilde işlenmiştir. Bu durumun oluşmasında şüphesiz Muhammed Ali Han döneminin sonunda devlet erkânının ve halkın kurtarıcı olarak gördüğü Emir Nasrullah'ın gösterdiği zalimlik ve hükümdar ailesinin katledilmesidir. Eserde verilen bilgiler açısından bakıldığında diğer kaynaklardan farklı olarak eser siyasi olaylardan çok gelişen olaylara verilen reaksiyonları ve halkın tepkilerini dile getirmiştir. Ayrıca Türkistan tarihinde dönüm noktalarından birisi olan ve Batılılar tarafından Büyük Oyun olarak ifade edilen dönemden hemen başında bölgenin durumunu yansıtması, devletlerin nezdinde Hokand halkının Buhara Emirliği'ne karşı düşmanlıklarını ve anlaşmazlıklarını tek taraflı olsa da anlatması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağarı, Ş. (2018). Bir Övgü Unsuru Olarak Şehnâme Kahramanlarının Klasik Türk Şiirindeki Dönüşümü: Bâkî-Nedîm Karşılaştırması, *SEFAD*, 39, 232-250
- Andalib (1842). *Şahnâme-i Divane Andalib*, Özb. FA. ŞA. El Yaz. Böl. No.696.
- Anonim (2011). *Zafername-i Hüsravi* (Çev. Ş. Vahidov, Şirali Jurayev). Taşkent: Tarihi Meros.
- Avaz Muhammed Attar Hukandî. (2012). *Tarih-i Cihannûmâyi*. (Çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov). Taşkent: Akademik.
- Beysembiev, T.K. (1987). *Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, Alma-Ata: İzd. “Nauka” Kazahskoy SSR.
- Bulduk, Ü.(2006). *Hokand Hanlığı ve İbret’in Fergana Tarihi*, Ankara:Berikan Yayınları.
- Çelik, B. (2016). Hokand Hanlığı Siyaset ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayım. Osman Köse (Ed.) *Geçmişten Günümüze Kadın ve Şehir içinde* (301-309). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları
- Devellioğlu, F. (2016) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (32. baskı). Ankara: Aydın Kitapevi.
- Erkinov, A. (2013). Fabrication of Legitimation in the Khoqand Khanate Under the Reign of Umar-Khân (1225-1237/1810-1822) Place Manuscript of Baktiyâr Nâma Doqâyiқи Samarkandî as a Source of the Legend of Altun Bishik. *Tex and Manuscript*, 19 (2), 3-18.
- Hakimhan Töre (2010). *Muntahab at-Tevorih (Hukand va Buhara Tarihi, Seyahat va Hatıralar)* (Çev. Ş. Vahidov). Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Hüdayarhanzade (2011). *Ancum at-Tevarih (Zvezdı İstorii)* (Farsçadan Rusçaya çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov, S. Elşibaev) Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Kamalova, Z. (2020). *Hokand Hanlığı'nın Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi (1845-1875) Fergana Vadisinde Rus İşgali*. İstanbul: Çağaloğlu Akademi.
- Kanar M.(2016). Büyük Farsça-Türkçe Sözlük. İstanbul: Say Yayınları.
- Karadeniz, Y. (2011). İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran-Turan Sınır Mücadelesi, *Akademik Bakış*, 26, 1-15.
- Kayumov, A. (1961). *Quqan Adabiyot Muhiti (XVIII-XIX Asırlar)*. Taşkent: Özb. SSC FA Yayınları.
- Koç, D., Eren, S. (2018). Sefername-i Buhara'ya Göre Emir Nasrullah Dönemi İran-Buhara İlişkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118 (232), 171.
- Kurbanali Hacı Halidoğlu,. (1910). *Tarih-i Hamse*. Kazan: Örnek Matbaası.
- Mirzo Olim Madum Hoci (2009). *Tarih-i Türkistan* (Yay. Haz. Ş. Vahidov). Taşkent: Yangi Asr Avlodi.
- Mirzo Olim Müşrif. (1995). *Ansab Us-Selatin Va Tavorih Ul-Havakin (Qukan Honlğı Tarihi)* (Yay. Haz. A. Matgaziev). Taşkent: Gaffur Gulam Neşriyot.
- Mutrib (1842). *Şahnâme-i Divane Mutrib*, Özb. FA. ŞE. 596/IV.
- Nalivkin, V. (1886). *Karatkaya İstoriya Kokansva Hansva*. Kazan: İmparatorluk Üniversitesi Yay.
- Niyoz Muhammed Hokandî (2014). *İbretü'l Havakin (Tarih-i Şahruhi)* (Çev. ve izahatlar müellifi Ş. Vahidov). Taşkent: Turon Zamin Ziyoy.
- Omonov, I.I. (2016). Umar Han Hukumronligi Davrida Qo'qan Hanlığının Siyosiy, İjtimoiy-İqtisodiy va Madaniy Ahvoli, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Namangan Devlet Üniversitesi.

- Şen, H. (2020). Hokand Hanlığında Saray Teşkilatı Ve Kullanılan Unvanlar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 44, 41-70.
- Şen, H. (2021 a). Ömer Han dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822), *GTTAD*, 3 (5), 115-132.
- Şen, H. (2021 b). Şair Mutrib'in 'Şahnâme-i Divane Mutrib' Adlı Eserinin Hokand Tarihi Açısından Önemi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 342-358.
- Tagaev, M. (2017). *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Kültürel Tarihi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşgöl, A. (2004). Merginân. C. 29. DİA. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Basımevi.
- Tekin, F. (2011). Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı. *Turkish Studies*, 6 (1), 1841-1850.
- Tolkun, S. (2001). Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi. *İlmî Araştırmalar*, 12, 167-174.
- Ükten, S. S. (2018). *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı, (1500-1868)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vahidov, Ş. (2010). *Kukan Honligida Tarihnavislik, (Genezisi, Funksiyalari, Namoyandalari, Asarlari)*. Taşkent: Akademaşr Yayınları.

EK: Andalib (1842). Şahnâme-i Divane Andalib, Özb. FA. ŞA. El Yaz. Böl. No.696, s. 4

Şahneme-i Divane Andalib, s.11

۱۷

۳۳

هم کوجہ باغ لاله تو لبان
خونقند ایلی اوزین اورادی
تیکیر آتیبان اوروشتی خندان
اندراغله خلایق اتی لار جنگ
هم لشکر ایله کوجہ فیردی
اول کون که قیامت لردی کویا
هر کوجہ باغ اراقبالدی
ایندیکه کوجہ تبلی خنار
هم قالمی جنگ ایتار که جانی
خونقند پیسجا نیز نزدیک
هر برلاری زبتهی زمانه
نوه او ومان خروش ایتار
هر آدی بوز کیشین اورادی
فاجار لیدی باشینی قیلدین
اول بیزده با تار در سر نیشلار

معلیبت ایلی شهره کیر بیان
هر باغچه شور و سانی فیرادی
هر بایند پیو ویک آقا قیز ل قانی
منغیت المیغ جهان بولونشک
اول تیفکا کوجہ کیشی کومولدی
کردونه تیوشتی سنور غوغی
آط دین توشوب ایلی نیب لوراد
بولن بایین او یکا هم کیرادی
تیغنی آوکا هم محالے
همت قوزنی جالیب کمدیک
دارا کبی هر بری یکا نه
هم بشت ایلوبان اوزن ایتار
پادوسی قولایان پورادی
ای کچی درغادینیا اوروشت
اول بیزده با تار در سر نیشلار

کوب

کوسا لیدار اولکونی غنیش
پیر کرده سی هم قیلدی طایفه
بر مرد کلب باشینی کیشی
هم نوع ایله سیراشی قیلدی
پسار غار در سر بوزی بوجده
بار در هم سی بوزنی برتیب
پسار لار تنگ قمنی بدی شنه
بندنه بریلار که بردی باشین
آط دین تیغیت تکیک باسینی
تسای ایشیندیری درینا
طاعت قیلن نورملی اولدم
توشتی بارسیان تیغه تکیک
قیاس ایدی باشینی یوتیری
خطا کالکبان چپ قیلدی
یتم کشته اولغانی برایش

منغیت ایلی ایلادی هر نیت
نیز کا با تیبانه شنی اوباندین
ایلی باشینی بایکا آسینی
صحرانوزی مرده برله تولدی
ایکی بوجکوب قدی اطم دین
بارجه سی پیاده فوج تار تیب
پسین لار پیله بارسیا برده
تا غلغ کوجہ سپیده تاجی آشین
باشینی کیشی که درغ آسینی
کوجہ کیشی او بیزده آه ویلا
بویوز وانه تولدی اولدم
چپرت بلی کیردی جادر یکا
هم اورغانی یوق ایدی مدار
اولکان لار نی چپ قیلدے
اوج چیک کیشی خطی سبیلدین

شاهنامه
کتابخانه
مخطوطات
تاریخ
کتابخانه
مخطوطات
تاریخ

